

УДК 342.95:2.78

Вікторія Чернописька

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
Vika_Ch07@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

Марта Шептицька

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Marta.M.Sheptytska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3890-5991>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

<http://doi.org/10.23939/law2021.29.074>

© Чернописька В., Шептицька М., 2021

У статті на основі чинного національного законодавства, сучасного наукового доробку вчених визначено та проаналізовано правові засади інституалізації функціональної діяльності релігійних організацій. З'ясовано, що релігійна організація набуває спеціальної правоздатності, позаяк здійснення нею правочинів, а теж інших юридично-значущих дій зумовлено виключно метою створення й не може їй суперечити, а межі діяльності визначаються не лише Законом, але і статутом та внутрішніми канонічними настановами. Правоздатність релігійних організацій полягає в немайновій, організаційній та майновій сферах їхньої діяльності.

У статті констатується, що релігійна організація є самостійним функціональним видом невідприємницьких організацій, яка створена громадянами або юридичними особами з метою сповідання та поширення віровчення, зареєстрована у визначеному законодавством порядку як юридична особа приватного права, діє відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирає, призначає та замінює персонал згідно зі своїми статутами. Висновується, що сучасне законодавство, яке регулює діяльність релігійних організацій, є доволі віддаленим від міжнародно-правових стандартів у цій сфері. Тому необхідно у найкоротший термін узгодити позиції зацікавлених сторін та прийняти нове законодавство, яке б відповідало міжнародно-правовим стандартам та сучасним правовим, економічним і соціальним реаліям.

Ключові слова: релігійні організації; функціональна діяльність; правові засади; міжнародно-правові стандарти; правоздатність; Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”; ієрархічна та інституційна структура; невідприємницька організація.

Постановка проблеми. В контексті сучасних глобалізаційних викликів однією із визначальних ознак розвитку громадянського суспільства є діяльність автономних, добровільних об'єднань громадян, які спроможні консолідувати соціум. Виняткове місце в системі цих інституцій посідають релігійні організації, створення та діяльність яких скеровані на реалізацію людиною права свободи совісті в його колективній формі.

Україна є поліконфесійною державою, конституційно-правовою домінантою якої є відокремлення церкви від держави. Відтак, релігійні організації обмежені в праві брати участь у державних справах, а держава, як орган, що реалізовує державну політику в сфері релігії, не має права втручатися в релігійну діяльність цих організацій за умови дотримання ними чинного законодавства. Разом з тим, держава не фінансує діяльність релігійних організацій, а також не покладає на них виконання будь-яких державних функцій. Звідси, релігійні організації не можуть діяти як юридичні особи публічного права, втім, їхня діяльність завжди, хоча й по-різному, пов'язана з державною владою. Зважаючи на це, актуальною стає необхідність ефективного правового регулювання діяльності релігійних організацій на законодавчому та підзаконному рівнях.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема законодавчого регулювання діяльності юридичних осіб є доволі обґрунтованою в науковому дискурсі, втім поза увагою вчених залишилось питання правової регламентації діяльності релігійних організацій в Україні. Окремі аспекти порушеної проблематики аналізувалися в наукових працях О. Бикова, Г. Друзенко, В. Карпунчева, А. Кочкадана, Ю. Кривенко, О. Кудояра, І. Кучеренко, Х. Манжалій, В. Піддубної та інших. Попри значний доробок вчених, питання правових засад діяльності релігійних організацій, здійснення ними своїх повноважень є малодослідженими, що зумовило наш науковий інтерес до цієї проблематики.

Метою статті є на основі чинного національного законодавства, сучасного наукового доробку вчених визначити та проаналізувати правові засади інституалізації функціональної діяльності релігійних організацій.

Виклад основного матеріалу. Релігійні організації є однією із визначальних складових громадянського суспільства, які створюються, як й інші громадські організації, на засадах самоорганізації людей. Виступаючи однією із форм об'єднань громадян, релігійні організації є безпосередніми учасниками формування соціально-організованого суспільства – основи створення демократичної держави, яка відповідно до Конституції України, піклується про зміцнення громадянської злагоди. Сьогодні інституалізація релігійного життя та функцій релігійних організацій призвела до того, що церква присутня в найширшому соціальному контексті.

Релігійна організація є доволі збірним поняттям, позаяк об'єднує різну за функціональністю діяльність. Традиційно в релігієзнавчій науці вирізняють два види релігійної діяльності – культову та позакультову. Такі підходи вчених-релігієзнавців мають певну значимість і для юриспруденції, позаяк залежно від мети створення релігійних організацій їх умовно можна класифікувати на культові (релігійні громади, релігійні групи, монастирі) та некультові (релігійні управління і центри, релігійні братства, місіонерські товариства, духовні навчальні заклади, релігійні благодійні фонди, релігійні видавництва). Умовність цієї класифікації пояснюється тим, що такі організації підпорядковуються у своїй діяльності передусім певним канонічним правилам, які визначають не тільки організаційну структуру релігійного об'єднання в цілому, але й відповідне місце кожного у цій структурі, їхню підпорядкованість внутрішнім приписам релігійного об'єднання тощо. Причому, релігійні управління та центри як органи, що репрезентують релігійні об'єднання, практично організовують як культову, так і некультову діяльність, також і духовні навчальні заклади можуть займатися культовою діяльністю. На нашу думку, це обумовлене відсутністю чіткого правового визначення релігійної організації загалом у чинному національному законодавстві.

Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” (далі – Закон) [1] подає виключний перелік видів релігійних організацій, а саме: релігійні громади, управління та центри, релігійні братства, монастирі, місіонерські товариства, духовні навчальні заклади, що наділяються правами юридичних осіб, а теж релігійні об’єднання, які формуються із означених релігійних організацій, втім не визнаються юридичними особами. Отже, релігійні об’єднання, які діють на території України, не є суб’єктами цивільного права, втім, у правовідносинах вони представлені управліннями чи центрами, яким надано права юридичної особи.

Зазначимо, що такий підхід застосовується не в усіх державах, кожна з них вирізняється власною правою практикою. Підхід українського законодавства є доволі виваженим, позаяк у правовому значенні релігійне об’єднання (церква) є управлінською системою, що має свій склад та устрій, об’єднує релігійні організації (які є юридичними особами, або ті, що не є такими) та має специфічну систему права – канонічне право, органи церковного управління, церковний суд тощо. Зважаючи на те, що діяльність релігійного об’єднання вимагає вирішення всіляких питань у різних галузях права, до участі в яких допускаються здебільшого ті організації, що є юридичними особами, органам управління (центрам) релігійних об’єднань надається статус юридичної особи. Отже, законодавець знаходить заміну релігійним об’єднанням для участі в правовідносинах, застосовуючи модель представництва [2, с. 124].

Аналіз чинного національного законодавства, а також положень окремих статутів релігійних дозволяє визначити, що релігійні організації є непідприємницькими юридичними особами, яким характерна загальна мета створення – задоволення релігійних потреб громадян чи сприяння цьому. Втім, звести їх до однієї організаційно-правової форми юридичних осіб, за винятком релігійних громад, які формуються на принципах добровільності вступу учасників й нематеріального інтересу останніх, а відтак мають ознаки непідприємницького товариства, – неможливо. Так, релігійні братства та монастирі, якщо вони створюються за таким принципом (порядком), що й релігійні громади, є непідприємницькими товариствами, втім, коли вони засновуються релігійними управліннями (центрами), то так само, як і місіонерське товариство, носитимуть ознаки і непідприємницького товариства, і установи. Духовні навчальні заклади та релігійні управління (центри) мають ознаки установи.

Означене вказує на те, що релігійну організацію не можна окреслити окремою організаційно-правовою формою юридичних осіб приватного права, що закріплена в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України): товариство або установа (ч. 1 ст. 83) [3]. Попри те, що згідно з чинним законодавством юридичні особи можуть створюватися в інших формах (ч. 1 ст. 83), для релігійних організацій це є недопустимим, позаяк спеціальним законодавством у цій сфері таких форм не передбачено.

Отже, важко погодитися з тими правниками, які стверджують, що релігійна організація є самостійною організаційно-правовою формою юридичних осіб [4, 5]. По-перше, незважаючи на те, що кожна з релігійних організацій створюється задля спільного задоволення релігійних потреб громадян (здійснення релігійних обрядів та церемоній, проведення богослужінь, поширення релігійних переконань) чи сприяння цьому, поєднує вона в собі лише окремі ознаки різних організаційно-правових форм юридичних осіб, або ж взагалі не отримує статусу юридичної особи (окремі релігійні громади, релігійні об’єднання). По-друге, керується в діяльності приписами своєї інституційної та ієрархічної структури, себто нормами канонічного права.

Релігійні організації (за винятком релігійних об’єднань) є самостійним функціональним видом непідприємницьких юридичних осіб, які можуть в окремих випадках здійснювати підприємницьку діяльність з метою реалізації своїх статутних функцій.

Для певних релігійних організацій юридична особа є лише однією з можливих форм участі у здійснюванні релігійної діяльності, позаяк вони можуть існувати і в інших формах, що відповідає конституційному праву громадян на об’єднання за певними інтересами, для яких не обов’язково набувати статусу юридичної особи. Такі релігійні спільноти можуть діяти без державної реєстрації,

не повідомляючи державні органи про факт свого заснування (ч. 3 ст. 8 Закону) [3]. Звісно, така релігійна організація не є учасником правовідносин, а відтак, її намагання діяти від свого імені позбавлені правового значення. Водночас, відповідно до норм канонічного права, це аж ніяк не впливає на їхнє право відправляти богослужіння чи здійснювати релігійні обряди й церемонії.

Принципи організації правових актів вимагають чіткого викладу та зрозумілого лінгвістичного формулювання правових норм з метою недопустимості двозначного їх тлумачення та застосування. З огляду на це, законодавчі норми про види релігійних організацій повинні бути скориговані щодо чіткого відокремлення релігійних громад від різних новітніх рухів, нетрадиційних культів, які створюються та функціонують у цій сфері без відповідної державної реєстрації. Тому підтримуємо позицію тих вчених, які наголошують на обов'язковості сповіщення державних органів про створення релігійних спільнот, які не бажають здійснювати релігійну діяльність як юридична особа, надавши їм назву релігійної групи [4, с. 15].

Не можна погодитися з тими дослідниками, які стверджують, що на противагу іншим підприємницьким організаціям/товариствам, ціль яких визначається у засновницьких документах, мета діяльності релігійних організацій передбачена законом [5, с. 11]. У широкому розумінні ціль створення будь-якої юридичної особи закріплена в спеціальному законодавстві, а вже пізніше уточнюється в її установчих документах із урахуванням конкретної сфери діяльності та наділення цього суб'єкта певними правами й обов'язками. Власне це і характеризує процес створення релігійної організації, яка діє на підставі відповідного статуту та керується канонічними настановами.

Релігійна організація як юридична особа приватного права створюється у нормативно-явочному порядку, тобто на умовах, передбачених законодавством, а відповідний державний орган тільки контролює дотримання законності створення засновниками цього суб'єкта та реєструє його статут. Саме державна реєстрація надає статусу релігійної організації легітимності, засвідчує визнання останньої як самостійного й незалежного учасника цивільного обороту, адже з цим безпосередньо і пов'язана правоздатність релігійної організації [6].

Релігійна організація набуває спеціальної правоздатності, позаяк здійснення нею правочинів, а теж інших юридично-значущих дій зумовлено виключно метою створення й не може їй суперечити, а межі діяльності визначаються не лише Законом, але і статутом та внутрішніми канонічними настановами.

Правоздатність релігійних організацій полягає в немайновій, організаційній та майновій сферах їх діяльності. Немайна сфера передбачає можливість відправлення богослужінь, проведення різних релігійних обрядів і церемоній. Релігійні організації мають право засновувати та утримувати вільнодоступні місця богослужінь чи релігійних зібрань, а також паломницькі (культові) місця своєї релігії. Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії здійснюються у культових будівлях та на прилеглих територіях, паломницьких місцях, установах релігійних організацій, на кладовищах, у місцях окремих поховань та крематоріях, квартирах і будинках громадян [1] тощо.

Порядок використання храмів та інших об'єктів культового призначення визначається внутрішніми приписами релігійних організацій із дотриманням обов'язкової умови: місця богослужінь, релігійних зібрань чи інших релігійних заходів є вільнодоступними. Закритими можуть бути лише зібрання, на яких вирішуються внутрішні питання релігійних організацій, які не пов'язані зі здійсненням культу.

Релігійні організації мають право налагоджувати та підтримувати міжнародні зв'язки, зокрема з метою місіонерства та паломництва. Також, проповідники, священнослужителі, інші представники зарубіжних релігійних організацій, які є іноземними громадянами та тимчасово перебувають на території України, можуть проповідувати релігійні вчення, здійснювати релігійні обряди чи займатися іншою релігійною діяльністю. Умовою такої діяльності є те, що вони її здійснюють лише в тих релігійних організаціях, на запрошення яких вони прибули, та за офіційного погодження з відповідним органом [1]. Отже, реалізація суб'єктивних прав релігійних організацій залежить від здійснювання ними певних дій, визначених у законодавстві.

Щодо організаційної сфери правоздатність релігійних організацій полягає в можливості засновувати видавництва, поліграфічні центри, установи із виробництва предметів культового призначення, сільськогосподарські, реставраційно-будівельні та інші структури, а також благодійні заклади (лікарні, притулки, інтернати тощо), яким надається право юридичної особи. Прибуток від цієї діяльності спрямовується виключно на розвиток і функціонування релігійної організації. Від оподаткування звільнюються доходи релігійних організацій, які отримані у вигляді коштів або майна, що надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань, будь-яких інших доходів від надання культових послуг, а також пасивних доходів [2, с. 127]. Разом із тим, майно або доходи релігійних організацій не підлягають розподілу між їх засновниками чи членами й не можуть використовуватися в особистих цілях будь-якого окремого засновника чи члена релігійної організації та її посадових осіб, окрім оплати праці останніх та відрахувань на соціальні заходи (ст. 157 Податкового кодексу України) [7].

Закон України “Про підприємства в Україні” [8] вперше дозволив релігійним організаціям створювати підприємства з метою реалізації виробничої та господарської діяльності (ст. 2), нині він втратив чинність. Втім, аналогічні структури на практиці існують, більше того, сьогодні вони активно створюються, керуючись ст. 19 Закону [1], а також ст. 112 Господарського кодексу України [9], що надає право релігійним організаціям засновувати унітарні підприємства для здійснення господарської діяльності з метою забезпечення їхньої виробничої діяльності.

У майновій сфері правоздатність релігійних організацій проявляється в юридичній забезпеченості виступати у майнових відносинах у ролі суб’єкта права. Однак для кожного виду релігійних організацій прояв правоздатності буде залежати від мети її створення. Так, релігійні управління (центри) мають право створювати духовні навчальні заклади для здійснення ними культурно-освітньої діяльності, тобто діяльності, яка спрямована на повідомлення інформації про зміст конкретного релігійного вчення з метою формування у її отримувачів певного до нього ставлення [2, с. 129]. Право на здійснення такої діяльності передбачено ст. 23 Закону [1]. Особливість правоздатності духовних навчальних закладів як релігійних установ полягає в тому, що вони підзвітні у своїй діяльності релігійному центру (управлінню), який їх створив.

Висновки. З огляду на вищезначене, можемо констатувати, що релігійна організація є самостійним функціональним видом непідприємницьких організацій, яка створена громадянами або юридичними особами з метою сповідування та поширення віровчення, зареєстрована у визначеному законодавством порядку як юридична особа приватного права, діє відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирає, призначає та замінює персонал згідно зі своїми статутами. Висновується, що сучасне законодавство, яке регулює діяльність релігійних організацій, є доволі віддаленим від міжнародно-правових стандартів у цій сфері. Правові засади діяльності релігійних організацій в основному визначаються Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації”, який не відповідає сучасній дійсності (економічній, соціальній, юридичній), позаяк був прийнятий у 1990 р., коли лише формувалось законодавство постсоціалістичних країн. Тому необхідно у найкоротший термін узгодити позиції зацікавлених сторін та прийняти нове законодавство, яке б відповідало міжнародно-правовим стандартам і сучасним правовим, економічним та соціальним реаліям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 року № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 25.11.2020).
2. Борисова В. (2014). Релігійна організація – функціональний вид непідприємницьких організацій. *Право України*. № 2. С. 123–130. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6094> (дата звернення: 25.11.2020).
3. Цивільний кодекс України. (2003). *База даних “Законодавство України”*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.11.2020).
4. Кривенко Ю. В. (2007). Цивільно-правовий статус релігійних організацій в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса. 18 с.
5. Піддубна В. Ф. (2008). Релігійні організації як суб’єкти цивільних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 20 с.

6. Стандарт надання адміністративної послуги з реєстрації статуту (положення) релігійної організації та змін до нього: Наказ Міністерства культури України від 18 квітня 2012 р. № 366. *База даних “Законодавство України”*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-12#Text> (дата звернення: 25.11.2020).
7. Податковий кодекс України. *База даних “Законодавство України”*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 25.11.2020).
8. Про підприємства в Україні: Закон України. *База даних “Законодавство України”*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text> (дата звернення: 25.11.2020).
9. Господарський кодекс України. (2003). *База даних “Законодавство України”*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 25.11.2020).

REFERENCES

1. *Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii* [On freedom of conscience and religious organizations]: Zakon Ukrainy vid 23.04.1991 roku No. 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (data zvernennia: 25.11.2020).
2. Borysova V. (2014). *Relihiina orhanizatsiia – funktsionalnyi vyd nepidpriemnytskykh orhanizatsii* [Religious organization – a functional type of non-profit organizations]. Pravo Ukrainy. No. 2. S. 123–130. URL: <https://dSPACE.nlu.edu.ua/handle/123456789/6094> (data zvernennia: 25.11.2020).
3. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* [Civil Code of Ukraine]. (2003). Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 25.11.2020).
4. Kryvenko Yu. V. (2007). *Tsyvilno-pravovyi status relihiinykh orhanizatsii v Ukraini* [Civil law status of religious organizations in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Odesa. 18 p.
5. Pidubna V. F. (2008). *Relihiini orhanizatsii yak subiekty tsyvilnykh pravovidnosyn* [Religious organizations as subjects of civil legal relations]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. 20 p.
6. *Standart nadannia administratyvnoi posluhy z reiestratsii statutu (polozhennia) relihiinoi orhanizatsii ta zmin do noho* [Standard for the provision of administrative services for the registration of the statute (regulations) of a religious organization and amendments thereto]: Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy vid 18 kvitnia 2012 r. No. 366. Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-12#Text> (data zvernennia: 25.11.2020).
7. *Podatkovi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine]. Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (data zvernennia: 25.11.2020).
8. *Pro pidpriemstva v Ukraini* [About enterprises in Ukraine]: Zakon Ukrainy. Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text> (data zvernennia: 25.11.2020).
9. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy* [Economic Code of Ukraine]. (2003). Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (data zvernennia: 25.11.2020).

Дата надходження: 04.01.2021 р.

Victoriya Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative education,
Department of Civil Law and Procedure,
Ph.D.

Marta Sheptytska

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative education,
Department of Civil Law and Procedure

LEGAL PRINCIPLES OF INSTITUTIONALIZATION OF FUNCTIONAL ACTIVITY OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS

The article on the basis of current national legislation, modern scientific achievements of scientists identifies and analyzes the legal basis for the institutionalization of the functional activities of religious organizations. It was found that a religious organization acquires special legal capacity, because its transactions and other legally significant actions are determined solely by the purpose of creation and can not contradict it, and the limits of activity are determined not only by law but also by statute and internal canonical guidelines. The legal capacity of religious organizations lies in the non-property, organizational and property spheres of their activity.

The article states that a religious organization is an independent functional type of non-profit organization, which is created by citizens or legal entities for the purpose of confession and dissemination of doctrine, registered in the manner prescribed by law as a legal entity of private law, acts in accordance with its hierarchical and institutional structure. and replaces staff in accordance with its statutes. It is concluded that the current legislation governing the activities of religious organizations is quite distant from international legal standards in this area. The legal basis for the activities of religious organizations is mainly determined. Therefore, it is necessary to harmonize the positions of stakeholders as soon as possible and adopt new legislation that would meet international legal standards and modern legal, economic and social realities.

Key words: religious organizations; functional activity; legal principles; international legal standards; capacity; Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”; hierarchical and institutional structure; non-profit organization.